

تحلیل نقش اکوموزه‌ها در ارتقای فرهنگ حفاظت پایدار از محیط‌زیست

سید محمود میرعزیزی^{۱*}، ابوالفضل صادقی‌پور فیروزآباد^۲، علی اسدپور^۳

۱ مربی دانشگاه هنر، گروه موزه، شیراز، ایران

۲ مربی دانشگاه هنر، گروه موزه، شیراز، ایران

۳ استادیار، گروه معماری داخلی دانشگاه هنر، شیراز، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۱۱؛ تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۰/۱۰)

چکیده

اکوموزه‌ها یکی از اشکال جدید موزه در دنیای امروز هستند که با توجه به پیدایش مخاطرات جدید در حوزه‌های هویتی و جامعه‌شناختی و از طرفی تهدیدهای محیط‌زیستی برای انسان معاصر به وجود آمده‌اند. اکوموزه‌ها به عنوان یک سایت طبیعی زنده هستند که ماهیت و هویت بارز یک منطقه را به نمایش می‌گذارند و جوامع محلی از طریق آن میراث طبیعی و فرهنگی خود را معرفی، تفسیر، حفاظت و مدیریت می‌کنند. همچنین، اکوموزه‌ها با توجه به ماهیت و اهدافشان از یک سو باعث ایجاد اشتغال و رفاه برای مردم محلی و همچنین باعث نگهداری و ایجاد انگیزه حفاظت از محیط‌زیست می‌شوند و در نهایت باعث توسعه پایدار می‌گردند. در این مقاله نقش و جایگاه اکوموزه‌ها در حفاظت از محیط‌زیست و تاثیرات مثبت آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. روش تحقیق این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی در رویکردی استنتاجی و گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که انسان برای رفع نیاز و دستیابی به آسایش اقدام به استفاده از منابع گسترده محیط‌زیست می‌کند که در بسیاری از موارد باعث تخریب آنها و آسیب رساندن به محیط‌زیست می‌شود. بحران‌های محیط‌زیستی ایجاب می‌کند که به منظور بقای نوع بشر و ارتقا سطح زندگی، انسان از رابطه صحیح با محیط‌زیست آگاه شده و آن را درک کند و ارزش‌ها و دیدگاه‌ها را برای حفاظت و بهبود کیفیت آن و در نتیجه رسیدن توسعه پایدار پرورش دهد.

کلید واژه‌ها: اکوموزه، محیط‌زیست، توسعه پایدار، حفاظت، فرهنگ، گردشگری طبیعی

سرآغاز

«مسئولیت‌پذیری» اوست (اسلام زاده، ۱۳۸۲). امروزه حفاظت از محیط‌زیست و اطمینان از پایداری و همه جانبه بودن توسعه آن جدی‌ترین چالش پیش‌روی جامعه جهانی است، بنابراین احیا و نگهداری هرگونه حیاتی مساوی است با امکان زندگی بهتر و بیشتر برای انسانها در روی کره زمین (ولایی، ۱۳۸۴). برخورداری از سواد به‌عنوان یک توانایی ارزشمندی غنای فرهنگی و اجتناب‌ناپذیر زندگی توأم با رشد ارزش‌های انسانی است. بنابراین ایجاد تحول و ارتقا فرهنگ محیط‌زیستی مستلزم افزایش بهره‌وری نیروی انسانی در زمینه مسایل محیط‌زیستی و اشاعه آموزش محیط‌زیستی در ابعاد گسترده‌تر می‌باشد (فرست، ۱۳۸۴). در مساله محیط‌زیست رفتارهای نابهنجار در ارتباط با محیط‌زیست به علت ناآشنایی با فرهنگ شهرنشینی و عدم درک درست از اوضاع محیط‌زیستی حاکم بر جامعه و وضعیت اعتقادات فرهنگی مردم می‌باشد، زیرا مردم فرهنگ استفاده از منابع طبیعی و امکانات محیط‌زیستی و فرهنگ زیستن همراه با همزیستی با طبیعت را نیاموخته‌اند و یا به درستی آنرا درونی نکرده‌اند که این مقاله سعی برآن دارد که به چند جنبه از عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط زیست با تاکید بر اکوموزه بپردازد.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی در رویکردی استنتاجی و گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

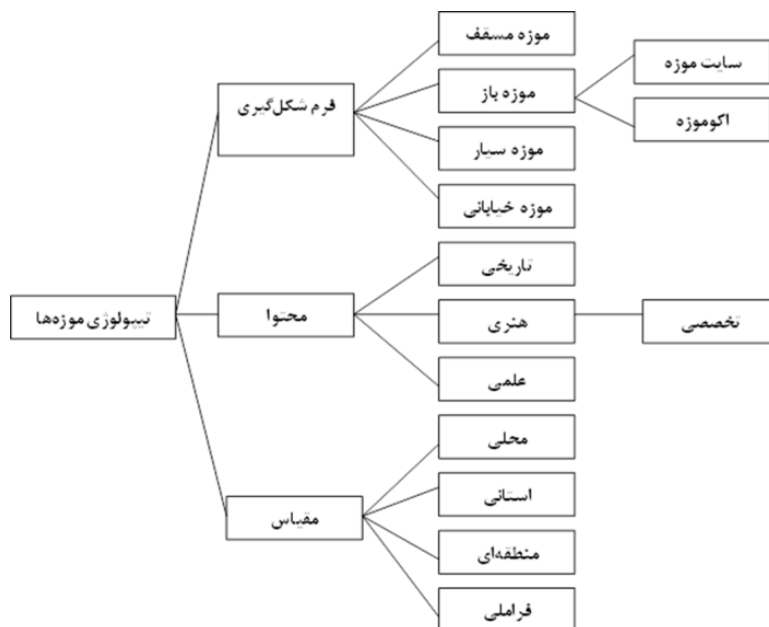
مفهوم موزه

تعریف تخصصی موزه همان تعریفی است که در سال ۲۰۰۷م در اساس‌نامه‌های شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکوم)^(۴) ارائه شده است: «موزه نهادی غیرانتفاعی و دایمی در خدمت جامعه و توسعه‌ی آن است که برای عموم باز است و میراث ملموس و غیرملموس بشر و محیط آن را برای اهداف آموزش، مطالعه و سرگرمی کسب، حفاظت و نگهداری می‌کند، درباره آن پژوهش می‌کند، آن را انتقال و نمایش می‌دهد». اسپیل‌باور^(۵) می‌گوید: موزه‌ها ابزاری است برای پرورش «ادراک شخص درباره وابستگی‌های متقابل جهان‌های اجتماعی، زیبایی‌شناختی و طبیعتی که او با فراهم کردن اطلاعات و تجربه و پرورش خودشناسی در این زمینه‌ی گسترده‌تر، در آنها زندگی می‌کند»

محیط‌زیست محل زندگی و تامین کننده اصلی‌ترین نیازهای انسان و پدیده‌های آن می‌باشد که هر روز بر اهمیت آن افزوده می‌گردد، اما متأسفانه انسان با استفاده بی‌رویه و بدون برنامه‌ریزی از منابع طبیعی، ایجاد آلودگیهای خطرناک در خاک، آب و هوا باعث از بین بردن توان زیست آن شده است. توسعه پایدار^(۱) به معنای مدیریت و حفاظت از منابع پایه، کاربرد تشکیلات و تکنولوژیهای پیشرفته برای تضمین تامین نیازهای انسان با حفظ منابع پایه مانند؛ زمین، آب، منابع ژنی گیاهان و جانوران است (طباطبایی، ۱۳۷۳). در قرن حاضر، موزه‌ها دیگر تنها وظیفه حفاظت از مجموعه‌ها و مرمت آنها برای عموم و کاربرد پژوهشی صرف را بر عهده ندارند، بلکه موضوع قوم‌شناسی و بوم‌شناسی (اکوموزه) از نشانه‌های بارز موزه‌های جدید است، که این‌گونه موزه‌ها در طول زمان و در نقاط مختلف، اسامی متفاوتی مانند موزه همسایگی^(۲)، پارک‌های طبیعی و موزه فضای باز^(۳) به خود گرفته و در نهایت در سال‌های اخیر به اکوموزه مشهور گشته‌اند (اشرفی، ۱۳۸۹). تغییرات مختلفی که در اثر دخالت و فعالیت‌های مختلف در محیط، اعم از فیزیکی، شیمیایی، اقتصادی و اجتماعی رخ می‌دهد، که به عنوان پیامدهای محیط‌زیستی معرفی می‌گردد. امروزه فلسفه برپایی اکوموزه با گستره‌ای از اهداف متفاوت در هم آمیخته که شامل: حفاظت از طبیعت و میراث فرهنگی در راستای ایجاد گردشگری و تحول اقتصادی مناطق در معرض خطر و بهبود زندگی مردم محلی و همچنین توسعه پایدار است. از سوی دیگر از مسایل مهم روز جهان؛ مساله حفظ محیط‌زیست است. فاجعه محیط‌زیستی نه تنها آرامش و امنیت را از زندگی انسان می‌رباید بلکه موجودیت بشر را نیز تهدید می‌کند، به همین دلیل در محافل علمی و سیاسی، بحث محیط‌زیستی پر سر و صداترین و جدیدترین بحث روز است (ولایی، ۱۳۸۴). که در پیگیری علل و عوامل آن، دو عامل بیشتر جلب توجه می‌کنند: یکی دیدگاه انسان متمدن نسبت به طبیعت، دیگری توسعه فن‌آوری است. امروزه مسایل محیط‌زیستی عمیقاً دارای مفهوم اجتماعی‌اند و در کل مسایل محیط‌زیستی ریشه فرهنگی دارند و به منظور پذیرش بافت‌های فرهنگی یک جامعه بایستی به صورت ساختاری با موضوع برخورد نمود. اساسی‌ترین وظیفه انسان امروزی در قبال همه داشته‌های طبیعی و ساخته‌های دست انسان

صورت ابزاری تعریف می‌کند که به دست انسان با هدف بایگانی، درک، و انتقال شکل یافته است. موزه همچنین می‌تواند واجد «کارکرد خاصی باشد که ویژگیهای یک نهاد را اخذ کند و یا اخذ نکند، و هدف آن اطمینان‌بخشی از طریق تجربه‌ی حسی، انبارسازی و انتقال یک فرهنگ است» (Deloche, 2007). کارکرد اخیر اصطلاح موزه، ما را به اصول موزه محیطی در مفهوم اصلی خود می‌رساند، یعنی نهادی موزه‌ای که، به منظور توسعه‌ی اجتماع، حفاظت و مرمت، نمایش و تفسیر میراث فرهنگی و طبیعی حفظ شده توسط همین اجتماع را به هم می‌آمیزد. موزه محیطی ارائه‌کننده‌ی محیطی زنده و فعال در قلمروی مشخص، و پژوهش مرتبط به آن است. «موزه‌ی محیطی در قلمرویی مشخص، ارتباط بین انسان و طبیعت در این قلمرو را طی زمان و مکان، بیان و ترکیبی از دارایی علمی و فرهنگی که بیانگر اجتماعی است که به آن خدمت می‌کند» (Riviere, 1989). به طور کلی موزه‌ها بر اساس فرم شکل‌گیری، محتوا و یا مقیاس آنها طبقه‌بندی می‌شوند. نمودار (۱) اصول و مبانی کلی در طبقه‌بندی موزه‌ها را نشان می‌دهد.

(دسوالیز و مایرس، ۲۰۱۰). آیلین‌گری^(۶) درباره موزه می‌نویسد: موزه یک واحد تحقیقاتی، فرهنگی، هنری و آموزشی است که میراث‌های کشور در آن به شیوه‌ی علمی و فنی نگهداری، مطالعه و معرفی می‌گردد (Hooper, 1994). برای بسیاری از موزه‌شناسان، موزه تنها یک وسیله در میان وسایل بسیاری است که ارتباط خاصی بین انسان و واقعیت را نشان می‌دهد، ارتباطی که با گردآوری هدفمند و سیستماتیک و حفاظت و مرمت آثار بیجان، مادی، متحرک و عمدتاً سه‌بعدی که توسعه‌ی طبیعت و جامعه را سندیت می‌بخشند، تعریف می‌شود (Gregorova, 1980 شارژ^(۷) موزه را مکانی تعریف می‌کند که در آن چیزها و ارزش‌های مربوطه به آنها، به عنوان نشانه‌هایی که حقایق غایب را تفسیر می‌کند، حفاظت و نگهداری، مطالعه و منتقل می‌شوند (Scharer, 2003). در مفهومی حتی گسترده‌تر، موزه می‌تواند به عنوان «مکان یادبود» یک پدیده، درک شود که نهادها، مکان‌های مختلف یا خطه‌ها، تجربیات، و حتی فضاهای غیرملموس را پوشش می‌دهد (Scheiner, 2007). این دیدگاه که از ماهیت محدود موزه‌های سنتی فراتر می‌رود، موزه را به

نمودار (۱): تیپولوژی موزه‌ها (صادقپور و همکاران، ۱۳۹۳)

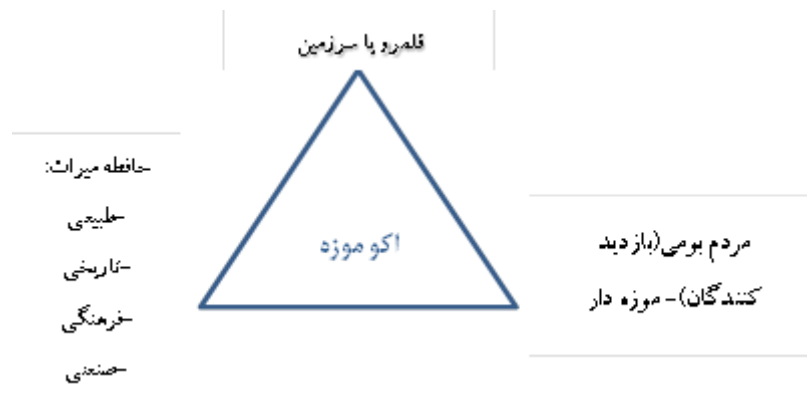
یک سخنرانی با حضور ۵۰۰ نفر از موزه‌شناسان و موزه‌داران سراسر جهان مطرح کرد: «ما در حال حرکت به سمت آنچه که یک اکوموزه تعریف می‌کند، هستیم. تکمیل دستورالعملی برای انسان، مایملک و محیط زیست او» (حبیبی زاد، ۱۳۸۹). این واژه

اکوموزه (موزه طبیعت)

مفهوم اکوموزه توسط «اوگ دو ورین^(۸) و «جرج هنری ریور^(۹)» گسترش یافت. «اوگ دو ورین» واژه اکوموزه را در سال ۱۹۷۱م به کار برد. «روبرت پوژید^(۱۰)» برای اولین بار کلمه اکوموزه را در

موزه‌داری تاکید دارد تا از این طریق بین اشیا و بازدیدکنندگان ارتباط موثرتری برقرار شود. نهضت مربوط به موزه‌های اجتماعی، که ضمن تحقق در فرانسه به اکوموزه معروف می‌گردند، اشاره می‌شود. این بیانیه بر تکنیک‌های مدرن موزه‌داری تاکید دارد تا از این طریق بین اشیا و بازدیدکنندگان ارتباط موثرتری برقرار شود (شارپلی، ۱۳۸۰). اکوموزه‌ها به سایت‌ها و محوطه‌های طبیعی زنده اطلاق می‌شود، که طی آن ماهیت و هویت بارز و زنده یک منطقه را به نمایش می‌گذارد و جوامع محلی از طریق آن میراث فرهنگی یا طبیعی خود را به منظور دستیابی به توسعه پایدار، معرفی، تفسیر، مدیریت و حفاظت می‌کنند.

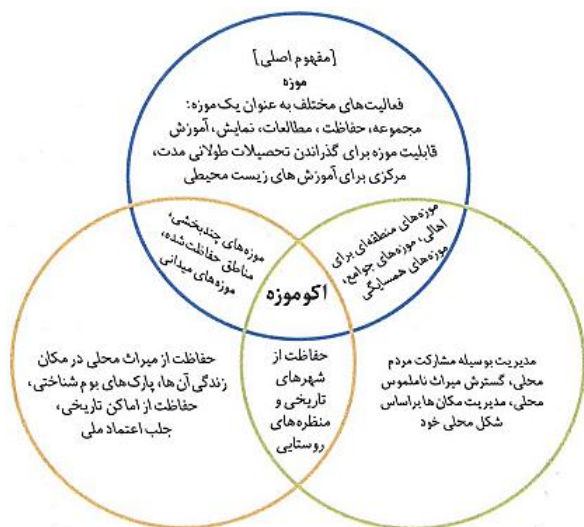
ترجمه انگلیسی از کلمه Ecomusee است که خود از ترکیب دو کلمه موزه و اکولوژی به وجود آمده است (داسام، ۱۳۸۷). کلمه Ecomuseum از کلمه‌ای فرانسوی آمده است. اکو (Eco)، خلاصه شده کلمه اکولوژی (Ecology) است و به رابطه ارگانیسم‌های زندگی با محیط طبیعی می‌پردازد. اکوموزه، موزه‌ای است که در برنامه خود محیطی را می‌گنجاند که در آن زندگی جریان دارد؛ همچنین ارایه روابطی را در نظر دارد که موجودات زنده با پیرامون خود برقرار کرده و می‌کنند (حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹). امروزه شکل‌گیری و گسترش موزه‌های قوم‌شناسی، اجتماعی و اکوموزه‌ها سرشار از تجربیات نو با مفاهیم و مدل‌های تازه‌اند. در بیانیه یونسکو در سال ۱۹۷۲م به اصول اساسی نهضت مربوط به موزه‌های اجتماعی، که ضمن تحقق در فرانسه به اکوموزه معروف می‌گردند، اشاره می‌شود. این بیانیه بر تکنیک‌های مدرن

شکل (۱): عناصر تشکیل دهنده اکوموزه

خود را نگهداری و مدیریت می‌کنند و ارتباط میان تکنولوژی، انسان، طبیعت و فرهنگ در گذشته و حال به معرض نمایش در می‌آید» (حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹) اکوموزه موزه‌ایست که به همه مسایل اکولوژی محیط زیست، انسان و طبیعت در یک منطقه مشخص است (Boylan, 1999). گستردگی فعالیت‌های اکوموزه حضور متخصصان را در حوزه‌های مختلف جامعه‌شناسی، جغرافیا، باستان‌شناسی، مرمت و معماری طلب می‌کند (اشرفی، ۱۳۸۹). اکوموزه بنابر هدفی که پیش رو خواهد داشت، می‌تواند انواع متنوع و گوناگونی را شامل شود. این گونه‌ها با توجه به انواع اندازه می‌تواند کاملاً متفاوت با دیگری باشد و در هر حال اکوموزه کلیه موزه‌های اجتماعی را چه در شهر و چه در روستا پوشش می‌دهد. همچنین مفهوم اکوموزه و تحلیل آن از نظر

اکوموزه‌ها بدعتی نوپا در مبحث موزه‌شناسی هستند که خواه و ناخواه، به تدریج جای همه موزه‌های سنتی را خواهند گرفت. اکوموزه دربرگیرنده همه چیز در زیست‌بوم است و بیانگر همان ناحیه در همه اعصار و قرون و دوره‌های باستانی، تاریخی و معاصر آن (کریمی، ۱۳۸۳). در واقع اکوموزه‌ها فرصتی را فراهم کردند تا مکان‌هایی که زیبایی‌های طبیعی آنها به حال خود رها شده یا رونق آنها کم شده بود، به صورت اول برگردانند (حسینی امینی، ۱۳۹۲). «اکوموزه در متن هویت یک مکان، با التزام بر مشارکت مردمی و پذیرش اجتماعات محلی در جهت توسعه پایدار و بالا بردن سطح رفاه و زندگی مردم جای می‌گیرد؛ شکل موزه‌های تکه‌تکه را دارد که به صورت شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباط هستند و جایی است که اجتماعات محلی، میراث فرهنگی

شکل (۲): مفهوم اکوموزه از نظر کازوچی هوآرا (حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹)

کازوچی هوآرا به صورت زیر می‌باشد. با توجه به مباحث گفته شده می‌توان انواع اکوموزه را به موارد زیر تقسیم بندی نمود:

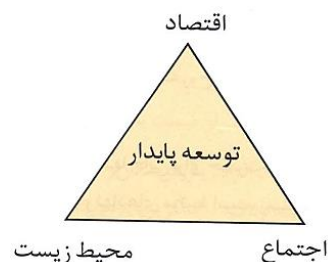
۱. اکوموزه طبیعی: در اثر تغییر فصل و زمان دارای شرایط ویژه آب و هوای موقتی است.
 - اکوموزه طبیعی دائمی: شامل کوه‌ها، بیابان‌ها، جنگل‌ها، تالاب‌ها، دریاچه‌ها، زیستگاه‌های جانوری و گیاهی.
 - اکوموزه‌های طبیعی موقت: شامل فضا‌های برفی، سواحل و زیستگاه‌های موقت.
۲. اکوموزه مصنوعی: شامل اکوموزه‌های معماری، دریایی، تاریخی و صنعتی. مانند موزه دره سلاطین مصر

جدول (۱): اهداف مهم اکوموزه‌ها (دادخواه، ۱۳۹۱)

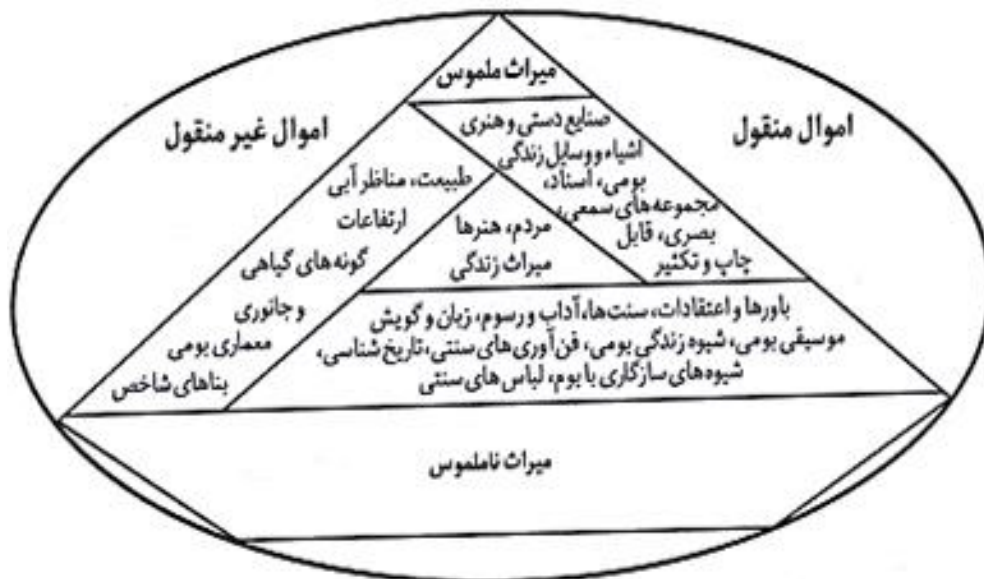
اهداف مهم اکوموزه‌ها	
گردآوری و نگهداری	در طبیعتی که به عنوان موزه قلمداد می‌شود، نیازی به گردآوری نیست، زیرا آثار و شواهد طبیعی خود به خود در کنار یکدیگر گردآوری شده‌اند، که به بهترین وجه ممکن و به گونه‌ای که در حالت عادی، تمامی اجزای آن در تعادل و نظم کامل به سر می‌برند. اجزای طبیعت در حال همزیستی با پیرامون خود هستند و برای بقا و حفظ نسل خود در تلاشند.
ارایه نمایش	اجزای طبیعت، خود به بهترین وجه ممکن، در کنار یکدیگر چیده شده و بیانگر زیبایی‌ها و ارزش‌های بی‌شمارش است و بازدیدکننده به خوبی می‌تواند با توجه به نیاز و موضوع مورد علاقه خود، جنبه‌های گوناگون طبیعت را در دل آن بررسی و مشاهده کند.
آموزش	آموزش در طبیعت می‌تواند به طور مستقیم، توسعه برنامه‌های سازمان یافته و هدفمند و به تنوع موضوع‌ها و پدیده‌های گوناگون موجود در طبیعت وجود داشته باشد؛ با مشخص کردن موضوع‌هایی که از نظر آموزشی دارای اولویت هستند، می‌توان آنها را در دل طبیعت و در کنار اجزا و پدیده‌های آن اجرا نمود. به جز این، فرد بازدیدکننده از طبیعت، با توجه به دانسته‌های پیشین خود، به بررسی آنها می‌پردازد.
پژوهش	در طبیعت موضوع‌ها و پدیده‌های بی‌شماری وجود دارد که پژوهشگران شاخه‌های گوناگون، نیاز به حضور در طبیعت برای بررسی موضوع مورد نظر خود دارند. هنگامی که یک محیط‌زیست طبیعی به عنوان موزه تعریف شده باشد، بهتر می‌تواند نیازهای یک پژوهشگر را در آن منطقه برآورده کند و فرد پژوهشگر با مراجعه به دیگر اطلاعات موج ود موزه طبیعی، روند مناسبتری را در مراحل خود دنبال کند.
پیشرفت جامعه	یکی از مهمترین دستاوردهای موزه‌ها ایجاد آگاهی و افزایش دانسته‌های پیشین است. بدین لحاظ گستره فراوانی از پیشرفت‌های علمی می‌تواند در زمینه موضوع‌هایی باشد که به طبیعت مرتبط می‌شود و موزه‌های طبیعی می‌توانند به بهترین نحو زمینه‌های تحقیق این امر را فراهم سازند و این وظیفه مهم را بر عهده گیرند.

احداث اکوموزه باعث جذب توریسم و توریسم هم باعث توسعه پایدار خواهد شد. مولفه‌های تبیین کننده اکوتوریسم عبارتند از اینک:

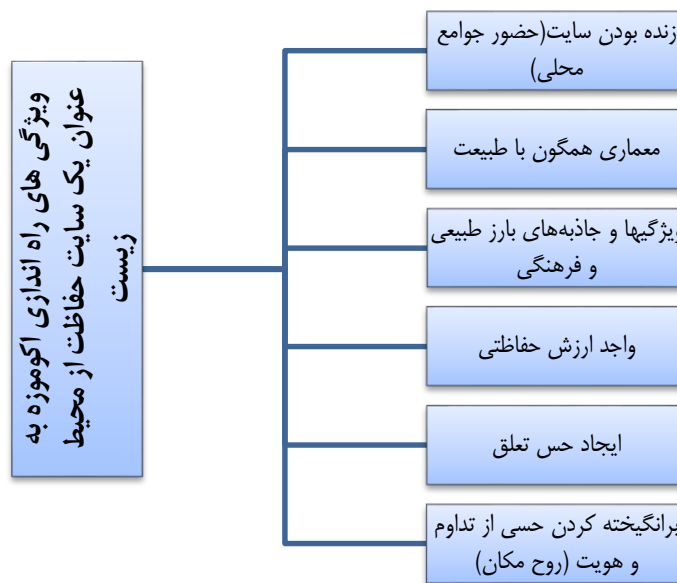
- به حفاظت گونه‌های حیات وحش منجر شود.
- وضعیت معیشت جامعه بومی را ارتقا دهد.
- به آموزش تجربی منجر شود.

شکل (۳): اهداف کلی اکوموزه

شکل (۴): پدیده‌های اکوموزه در یک نگاه کلی (حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹)

نمودار (۲): ویژگی‌های راه‌اندازی اکوموزه به عنوان یک سایت حفاظت از محیط‌زیست

کیفیت خود را از نظر زندگی انسان حفظ کند (دولت آبادی، ۱۳۸۲). زیانهای محیط‌زیستی خساراتی است که بر اشخاص یا اشیا از طریق محیط‌زیستی وارد شود، که در آن زندگی می‌کنند. در اینجا محیط‌زیست منبع خسارت است، نه زیان دیده. برخی دیگر بر این باورند که این خسارات، ناشی از آلودگی است و مرتبط با همه خساراتی است که در کاهش عناصر طبیعی دخیل است. با دقت در آنها، بیشتر مواقع عناصری نادر را در این زیان می‌بینیم. نتایج زیان بار آسیب‌های محیط‌زیستی برگشت‌ناپذیر

– نسبت به گردشگران و صنعت گردشگری پاسخگو باشد.
– نیازمند حداقل مصرف انرژی‌های برگشت‌ناپذیر باشد.
– بر مشارکت عملیاتی و اقتصادی جوامع محلی به خصوص جوامع روستایی تأکید کند (صباغی و طیبیان، ۱۳۹۴).

حفظ محیط زیست، مناظر طبیعی و تاریخی با ایجاد اکوموزه‌ها

استفاده بهینه و مناسب از محیط زیست به نحوی که بتواند

اکوموزه‌شناسی مهم است که معنای خاص محیط‌زیست درک شود. معنایی که تنها به تعریف بیولوژیکی و اکولوژیکی آن محدود نمی‌شود و معنای بسیار وسیعتری را در بر می‌گیرد. این واژه نه تنها جنبه‌های زمین‌شناسی و جمعیت گیاهان و حیوانات یک منطقه جغرافیایی را در بر می‌گیرد، بلکه مردمی که آنجا زندگی می‌کنند. منظرهایی را که تغییر داده‌اند. سنت‌هاشان، ویژگی‌های فرهنگی آنها و روش زندگی‌شان نیز در گستره معنایی این کلمه قرار می‌گیرند. پس اکوموزه‌ها بر خلاف آنچه از نامشان بر می‌آید تنها به اکولوژی و حفاظت محدود نمی‌شود. در تفکر اکوموزه‌ها اصطلاح اکولوژی تنها به تعریف علمی آن که اکوسیستم موجودات زنده است محدود نمی‌شود. بلکه معنای جامع‌تری را در بر می‌گیرد که محیط اجتماعی و طبیعی را نیز شامل می‌شود (Ohara, 1999). در واقع اکوموزه، سازمانی است که میراث و خاطره طبیعت، تاریخ، فرهنگ و صنعت را ارج می‌نهد و به حفاظت و نمایش آنها در قالب یک موزه زنده می‌پردازد. در نتیجه اکوموزه یک موزه زنده پویاست که در آن جوامع با هدف رسیدن به توسعه پایدار، میراث خود را مدیریت، تفسیر و حفاظت می‌کنند. مشارکت جوامع به معنی پررنگ کردن نقش مدیران نیست بلکه مسوولیت اصلی به عهده مردم بومی منطقه است. ملاک اینکه مکانی بتواند خصوصیات واقعی یک اکوموزه را نشان دهد، میزان همپوشانی در سه حوزه ۱. مشارکت مردم بومی ۲. فعالیت‌های مختلف به عنوان یک موزه. ۳. محیط فرهنگی، اجتماعی و طبیعی. می‌باشد (ساعتیان، ۱۳۹۳). پس مکان ایجاد اکوموزه مجموعه‌ای از لایه‌های فرهنگی، اجتماعی، ارزش‌های محیط‌زیستی است که به عنوان میراثی منحصر بفرد محلی آن منطقه مطرح می‌شود به این ترتیب:

۱. در ایجاد اکوموزه حضور جامعه محلی به معنای مشارکت مردم بومی و مسوولان محلی الزامی است.
۲. حفظ و مراقبت یعنی تعهد اخلاقی نسبت به محیط و دیدی صحیح برای توسعه بومی در آینده از ویژگی‌های اکوموزه است.

است. خسارات به صورت جمعی وارد شده و اسباب متعددی دارد (محسن‌زاده، ۱۳۸۸). از دیدگاه منظر طبیعی-تاریخی علاوه بر حفظ آثار تاریخی، حفاظت عناصر طبیعی نیز به شدت مورد توجه قرار می‌گیرد و تنها با پرداختن به هر دوی این جنبه‌ها حفاظت از مناظر موفق محسوب می‌شود. حفاظت از منظر طبیعی-تاریخی باعث مشارکت در راهکارهای کاربری سرزمین پایدار و همچنین حفظ و ارتقای ارزش‌های طبیعی موجود در منظر شده و با حفظ و حراست از شیوه‌های سنتی کاربری، در حمایت از تنوع زیستی نیز نقش مهمی را ایفا می‌کند. به بیان دیگر حفاظت از منظر طبیعی-تاریخی باعث حفظ و ارتقای ارزش‌های طبیعی موجود در منظر، تداوم شیوه‌های سنتی در کاربری‌های مختلف و پایدار و سرانجام مشارکت در حمایت از تنوع زیستی می‌گردد. راهکارهای حفاظت از ارزش‌های طبیعی موجود در مناظر طبیعی-تاریخی به موارد زیر خلاصه می‌شود:

۱. حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی، حیات وحش گیاهی و جانوری
۲. حفاظت از تنوع زیستی در مجموعه‌های کشاورزی
۳. حفاظت از کاربری پایدار و ارزشمند
۴. ارتقای زیبایی منظر
۵. حفاظت از مجموعه‌ها و گونه‌های گیاهی و جانوری دارای ارزش خاص
۶. حفاظت از شواهد ارتباط ارزشمند انسان با طبیعت که می‌تواند شامل شواهدی از موفقیت‌ها و شکست‌های گذشته در رابطه شان با طبیعت باشد.
۷. حفظ یکپارچگی فرهنگی و اکولوژیکی محیط-ایجاد پیوستگی در منظر طبیعی (ساعتیان، ۱۳۹۳). اکوموزه‌ها در محیطی باز هستند و تمرکز اصلی آنها بر محیط فرهنگی و طبیعی مردمان بومی است. هدف این موزه‌ها حفاظت از پتانسیل‌های اکولوژیکی و فرهنگی و اجتماعی و معرفی آنهاست که از جامعه محلی در امر حفاظت و معرفی میراث فرهنگی و طبیعی به عنوان بخش جدایی ناپذیر از منظر، یاری می‌طلبند. از دیدگاه اکولوژیکی اصطلاح اکوموزه به فعالیت‌های اکولوژیکی نسبت داده می‌شود که هدف آن توسعه کامل یک منطقه به عنوان یک موزه زنده است. برای

فراتر رفته و ارزش جهانی کسب کرده‌اند، به جوامع بین‌المللی این امکان داده شده است تا در حفظ عناصر آن همکاری کنند. محیط‌زیست و میراث طبیعی که هدیه الهی به بشر است به عنوان اندوخته‌ای بارور و موزه‌ای ماندگار و زنده برای انسان است، انسان مصرف‌کننده، سازنده و مخربی که سال‌هایتمادی همزیست با آن است، و اینک بیش از هر زمان دیگر به ارزش و اهمیت آن پی برده و برای حیات خود ناگزیر به حفاظت آن است و زمانی خواهد توانست به رشد و توسعه‌ای موزون، هماهنگ و پایدار دست یابد، که با برنامه‌ریزی‌های آگاهانه و عالمانه خود در حفظ و نگهداری آن بکوشد. همگام با جهانی شدن تلاش برای حفظ ویژگی محلی و قومی و جلوگیری از رنگ باختن ویژگی‌های بومی در مقابل تهاجم فرهنگی در اکوموزه هدفی با اهمیت است. اکوموزه روشی پایدار برای حفظ و تعبیر جوامع است و میراث‌شان را با هدف رسیدن به توسعه پایدار حفظ می‌کند. ارزش‌های معماری و زیستگاه‌های بومی و حفاظت از آنها امروزه بیش از پیش اهمیت یافته و ایده اکوموزه و اقداماتی از این دست در سطح جهانی در حال گسترش است. امروزه عقیده بر آن است که اکوموزه ایده‌آل، نگرشی حفاظتی برای ارتقای زندگی مردم در تعامل تنگاتنگ در کلیه ابعاد فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و محیط زیستی دارد و سرزمین، جامعه و میراث معنوی را به طور جامعی پوشش می‌دهد. همچنین با راه اندازی اکوموزه می‌توان به دنبال تامین اهداف زیر بود:

شناسایی جوانب و تمایزات در هر محیط و منطقه که می‌تواند بر هویت ویژه و متفاوت آن منطقه تاکید کند. حفاظت از میراث فرهنگی، منظر فرهنگی، طبیعی، کشاورزی سنتی و روستایی موجود در محل و حفظ محیط زیست طبیعی و روش‌های سنتی زندگی مردم بومی و مشارکت جوامع محلی در حفظ و استفاده از میراث طبیعی و فرهنگی و توسعه و احیای هویت بومی منطقه در ارتباط با شیوه‌های زندگی سنتی در دست فراموشی و آگاهی مردم از مکان، گذشته خود و موقعیت‌های محلی خود. از طرفی نیز اکوموزه باعث بوجود آمدن گردشگری محیط زیستی می‌شود، این نوع گردشگری باعث سفر به یک منطقه طبیعی، حفاظت از تنوع زیستی منطقه، سودمند برای جامعه میزبان محلی و همچنین به درک و فهم عمیق از طبیعت و محیط زیست هدایت می‌کند. به این ترتیب یکی از ابزارهای حفاظت از محیط‌زیست، منظر

نمودار (۳): میزان همپوشانی حوزه‌های مکانی که خصوصیات یک اکوموزه را دارد (Davis, 1999).

از طرفی اکوموزه باید در فضاها و ساختمان‌های موجود و یا فضاهای محدود ایجاد شده متناسب و هماهنگ باشد. ساختار عمومی اکوموزه‌ها شامل نمایشگاه‌های دائمی در ساختمان‌های ارزشمند و معرفی اموال ارزشمند اصل یا بازسازی شده باستان‌شناسی و قوم‌شناختی و آثار تاریخی و فرهنگی ترکیب شده در مجموعه‌های فضای آزاد و نیز معرفی آداب و رسوم ارزشمند است. لذا در راستای ایجاد اکوموزه انجام اقدامات زیر الزامی است:

۱. مشخص کردن حوزه نفوذ و حریم منظر (مثال: حوزه نفوذ بر اساس زبان مشترک، فرهنگ، منظر و...)
۲. شناسایی منابع میراثی شاخص
۳. حفاظت و تفسیر محوطه‌های خصوصی و تعیین میزان مشارکت آنها
۴. توانمندسازی جوامع محلی و جلب مشارکت آنها در راه اندازی اکوموزه (ساعتیان، ۱۳۹۳)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بشر متمدن؛ خود را مالک طبیعت دانسته و بر این باور است که انسان حق هرگونه استفاده از طبیعت را داراست و بدون آنکه در بازسازی و نگهداری آن مسوولیتی داشته باشد. از طرف دیگر با توسعه فن‌آوری بشر دستاوردهای عظیم و شگفت‌انگیزی به دست آورده در حالی که همین علل سازنده و دگرگون‌کننده زندگی بشر را در معرض نابودی قرار داده است. میراث جهانی، شامل ثروت‌های فرهنگی و طبیعی که از مرزهای سیاسی و جغرافیایی

بسیار مهم این کارگاه‌ها، ایجاد حساسیت به اهمیت طبیعت و محیط زیست در بازدیدکنندگان است. معمولاً افراد محلی این کارگاه‌ها را هدایت می‌کنند و در واقع از این طریق، دانش علمی و عملی خود را با بازدیدکنندگان به اشتراک می‌گذارند. در بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای ممکن و تحلیل پتانسیل‌های احداث اکوموزه جهت توسعه پایدار و حفاظت از محیط‌زیست می‌توان موارد ذیل را مورد توجه قرار داد (جدول ۲).

طبیعی و تاریخی، راه اندازی اکوموزه می‌باشد که بر پایه امکانات، ویژگی‌ها و نیازهای فرهنگی- محیطی منطقه شکل می‌گیرد و میراث، طبیعت، تاریخ فرهنگ و صنعت منطقه ارج می‌نهد و باعث حفظ و ارتقاء و توسعه پایدار آنها می‌شود. همچنین در اکوموزه‌ها که پیوند گسترده‌تری با توسعه پایدار دارند، کارگاه‌های مختلفی برگزار می‌شود، مانند: کشت گونه‌های هماهنگ نباتی، چرخه‌های کشت، استفاده از ابزارآلات حافظ محیط‌زیست و ساخت این ابزارها. روشن است که یکی از اهداف

جدول (۲): تحلیل پتانسیل‌های احداث اکوموزه جهت توسعه پایدار (منبع نگارندگان)

تحلیل پتانسیل‌های احداث اکوموزه جهت توسعه پایدار	
فرصت‌ها (Opportunity)	نقاط قوت (Strength)
<ul style="list-style-type: none"> - نگرش مثبت مسئولین و بهبود عملکرد آنها نسبت به توسعه پایدار منابع طبیعی - بررسی و مشاهده جنبه‌های گوناگون طبیعت به فراخور نیاز و موضوع مورد علاقه افراد - زمینه سازی برای ایجاد فرصت‌های پژوهشی - برخورداری مردم محلی از درآمدهای حاصل از منابع طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> - ساختار زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی (زمین‌ریخت‌شناسی) - منابع هیدرولوژی (آب‌شناسی) شامل: دریاچه‌ها، چشمه‌ها و آبشارها) و تنوع آب و هوایی - پوشش گیاهی و حیات جانوری - تعامل و نظم چشم اندازه‌های بکر طبیعی - تعدد و گستردگی این منابع طبیعی
تهدیدها (Threat)	نقاط ضعف (Weakness)
<ul style="list-style-type: none"> - عدم وجود هماهنگی میان قوانین محیط‌زیستی و گردشگری - عدم اختصاص بودجه جهت توسعه گردشگری - عدم شفافیت و ابهام در رویکردهای توسعه گردشگری 	<ul style="list-style-type: none"> - فقدان نیروی متخصص در بخش گردشگری محیط‌زیستی - اکوموزه‌های مصنوعی که نقش انسان در آن دخیل است و منجر به تخریب مناطق طبیعی می‌شود. - ضعف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری

تمامی زندگی انسان تاثیر مهم و مثبتی بر جای گذارد. ایجاد اکوموزه‌های طبیعی و مدیریت مناسب آن بهترین شیوه موجود برای دست یافتن به این مساله مهم است. در زمینه ایجاد یک اکوموزه، موضوع و حفاظت، معرفی و آموزش به عنوان محور اصلی در تاسیس و طراحی موزه‌ها، باید در تعامل تنگاتنگ با محیط‌زیست و اجتماع باشد. این نوع موزه‌ها باید کمتر تحت تاثیر مقاصد توریستی قرار گیرند، زیرا تجربه نشان داده است که اگر در حفاظت میراث، تنها هدف یاد شده در کانون توجه باشد و بس، به مرور موجب نابودی میراث‌های طبیعی و فرهنگی مورد نظر می‌شود و یا آنها را از مبانی‌ای که در آغاز موجب ارزشمند شدنشان بود، تهی می‌سازد و در نتیجه به تغییر ساختار اجتماعی و فرهنگی و طبیعی این مجموعه‌ها می‌انجامد. همچنین در فرایند ایجاد یک اکوموزه با استفاده از جاذبه‌های محیط زیستی موجود در منابع طبیعی مناطق حفاظت‌شده، امکان

همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ایجاد اکوموزه اثرات قابل توجهی علاوه بر بالا بردن فرهنگ حفاظت از محیط زیستی در ابعاد اقتصادی و اجتماعی مناطق مختلف داراست که از جمله آنها می‌توان به گسترش پایداری محیط‌زیستی، گسترش مشارکت و تحرک اجتماعی در مناطق مختلف، گسترش رفاه و عدالت اجتماعی در نواحی روستایی، افزایش درآمد و کاهش فقر اشاره کرد. (جدول ۳)

طبیعت برای انسان آفریده شده است و وظیفه اوست که به بهترین نحو از آن نگهداری کند، در آن بیاندیشد، رازهای بی‌شمار آن را کشف کند و در جهت کمال خویش از آن بهره‌های مناسب گیرد. طبیعت تنها آن نیست که انسان برای رهایی از فشارهای زندگی مدرن به آن پناه ببرد و آن را نابود کند، بلکه باید وارد زندگی روزمره شود و از آن آموزش و بهره‌های مادی و معنوی ببرد؛ آموزش‌هایی که می‌توانند در

در ارتباط با اکوموزه‌های طبیعی باید به این نکته توجه شود که پذیرش گردشگران باید با توجه به ظرفیت تحمل مناطق طبیعی باشد تا موجب آسیب رساندن به مناطق بکر و دست نخورده نشود. همچنین وجود افراد متخصص و آشنا به مسایل طبیعت‌گردی در کنار این اکوموزه‌ها لازم و ضروری است تا اهمیت و نقش طبیعت را به گردشگران یادآوری نماید. عدم توسعه و راه اندازی اکوموزه‌ها در ایران اگرچه موجب محروم شدن از تجربه‌های خودی گردیده است؛ اما امروزه فرصت مناسبی را برای دست‌اندرکاران، طراحان و برنامه‌ریزان مهیا کرده است که ضمن ماندگاری و حفظ منابع طبیعی و فرهنگ بومی، از تجارب موفق جهانی بهره‌برداری کنند و با درک مشکلات و چالش‌های موجود، به تکرار راه پیموده شده نپردازند.

توسعه بوم‌گردی فراهم می‌شود؛ بدین شیوه می‌توان از محل درآمد فعالیت‌های بوم‌گردی برای حفاظت و مدیریت بهتر این مناطق استفاده نمود و بار مالی و نیاز مناطق حفاظت‌شده را کاهش داد، درنهایت، مردم بومی این مناطق امکان مشارکت در فعالیت‌های مرتبط با بوم‌گردی این مناطق را پیدا خواهند نمود؛ بدین ترتیب وضعیتی برای حفاظت از منطقه حفاظت شده، زندگی بهتر مردم بومی و امکان دستیابی به توسعه پایدار ملی پدید خواهد آمد. اهمیت اکوموزه‌ها و نیاز به گسترش آنها روز به روز بیشتر احساس می‌شود و در جوامع صنعتی و شهری امروز، به دلیل شتاب در توسعه فن‌آوری و روند تخریب منابع طبیعی و محیط‌زیست، به وجود آمدن اکوموزه‌ها نه تنها از تخریب‌ها جلوگیری می‌کند، بلکه به کمک جوامع محلی به احیا و حفظ طبیعت کمک می‌کند و سبب ایجاد توسعه پایدار نیز می‌شود.

جدول (۳): توسعه و حفاظت پایدار از محیط زیست (حسین‌پور، ۱۳۸۹)

توسعه و حفاظت پایدار از محیط زیست جهت راهکارهای اکوموزه	
محیط‌زیستی	<ul style="list-style-type: none"> - نصب علائم، قوانین و مقررات و تدوین دفترچه‌های راهنما برای گردشگران در مسیرهای گردشگری - توسعه گردشگری کشاورزی به منظور بهره‌برداری از مناظر، مزارع و باغ‌ها در جهت کسب درآمد. - تنظیم قوانین و مقررات در جهت کاهش آلودگی‌های اکولوژیکی، محیط زیستی و گردشگری. - استفاده از قابلیت انرژی خورشیدی برای تأمین انرژی - اتخاذ تدابیری جهت حفظ اراضی طبیعی و ممانعت از تصرف غیر قانونی آنها - افزایش آگاهی عموم در مورد اهمیت منابع طبیعی و ضرورت حفاظت از آنها - پیش بینی تمهیدات لازم جهت کاهش خطرات احتمالی ناشی از وقوع سوانح طبیعی - جلب سرمایه‌های خصوصی جهت استفاده بهینه از منابع طبیعی
راهکارهای اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> - زمینه سازی و حمایت های بخش خصوصی و کارآفرینان، برای سرمایه گذاری در صنعت گردشگری. - تنوع بخشی به امکانات، خدمات گردشگری به منظور جلب رضایت گردشگران و به کارگیری مردم در فعالیت‌ها و ایجاد اشتغال و توسعه روستایی. - بهره‌برداری از منابع و جاذبه‌های موجود و بی‌استفاده گردشگری همانند چشم‌اندازها، ارتفاعات و رودخانه‌ها، فضای سبز و ...
راهکارهای اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - زمینه سازی و تشویق مردم به مشارکت در جهت ایجاد اکوموزه و توسعه زیرساخت‌ها، تجهیزات و تسهیلات مختلف گردشگری و کسب درآمد از این طریق. - آموزش و اطلاع‌رسانی به اهالی در نحوه برخورد با گردشگر به منظور بهره‌گیری بهینه و هدفمند از منابع و تأثیرات مثبت اکوموزه و گردشگری. - تنوع بخشی و توسعه برنامه‌های تبلیغاتی برای معرفی جاذبه‌های طبیعی و انسانی، خصوصیات بارز فرهنگی، معماری و آداب و رسوم روستایی در اکوموزه . - استفاده از نیروهای متخصص و با تجربه، به منظور ایجاد اکوموزه و همچنین ترویج و آموزش گردشگری از طریق نشست‌ها و جلسات مختلف با اهالی منطقه. - ایجاد هماهنگی بین نهادهای مختلف، به منظور یکپارچه‌سازی کارکردهای گردشگری در اکوموزه. - وضع قوانین و مقررات حمایتی در جهت توسعه و تجهیز زیرساخت‌ها (جاده‌ها، مسیرهای ارتباطی روستایی، توسعه فناوری ارتباطات و ...). - حفظ و تقویت هویت محلی و اتخاذ تدابیری برای برقراری تبادلات اقتصادی و فرهنگی بین ساکنان محلی و گردشگران و فراهم نمودن زمینه کارآموزی و اشتغال راهنمایان منطقه از میان اعضای جامعه میزبان به منظور افزایش مهارت‌های مردم محلی در تعیین ارزش‌های فرهنگی‌شان و پایبندی عملی به اینکه جمعیت و جوامع محلی به عنوان صاحبان، عاملان اصلی توسعه گردشگری هستند.

یادداشت‌ها

گونه‌هایی که قبلاً وجود داشتند می‌توان باز یافت. در موارد دیگر رشته تغییراتی در اشکال اصلی پدید آورده‌اند و قسمتهایی را به ساختمان اولیه اضافه کرده‌اند، باز در موارد دیگر در حالی که قسمت مرکزی را به همان صورت اولیه حفظ کرده‌اند، بخش‌های دیگری را به عنوان مجموعه‌ای بدان ملحق کرده‌اند (حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹).

4. International Council of Museums(Icom)

5. Judith Spielbauer

6. Eileen Gray:

معمار و طراح ایرلندی که پس از تحصیل در لندن به پاریس رفت و به مطرح‌ترین طراحان و نظریه پردازان مدرنیسم مبدل شد. او همراه با جی جی پی‌اود و لوکوربوزیه کار می‌کرد. او از معماران سبک بین‌المللی (International Style) می‌باشد.

7. Scharer

8. Hugues de varine

9. George henri riviere

10. Robert poujade:

اولین وزیر محیط زیست فرانسه

1. Sustainable Development:

توسعه پایدار یا پایا در اوایل سال‌های ۱۹۷۰م درباره محیط و توسعه بکار رفت. سه حوزه مهمی که توسعه پایدار روی آن تاکید دارد، مسایل محیطی است از آن زمان سازمان‌های بین‌المللی که خواهان دستیابی به محیطی مناسب و مساعد برای توسعه سودمند بودند نام خاص و ویژگی آنها در راهبرد توسعه پایدار نمود یافت. بکار بردن واژه توسعه پایدار بعد از کنفرانس ریودوژانیرو در سال ۱۹۹۲ در محافل علمی فراگیر شد (ضرابی و اذانی، ۱۳۸۰).

2. Museum neighborhood

۳. در پایان قرن نوزدهم قدمه‌های اولیه موزه‌های فضای باز در سال ۱۸۷۸م در پاریس توسط آتور هازلیوس برداشته شد. پیدایش این موزه‌ها بر اساس این اندیشه شکل گرفت که خانه‌ها را واچیده و سپس در محل موزه به همان صورت اولیه و اصلی بنا کنند. اینکه مناظر قدیمی آن مکان نیز دوباره سازی می‌شود. و همچنین در برخی از موزه‌های فضای باز خانه‌ها را به همان

فهرست منابع

- اسلام‌زاد، و. ۱۳۸۲. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی محیط‌زیست. نشر سازمان سبز حزب اسلامی کار.
- اشرفی، م. ۱۳۸۹. بررسی مقایسه‌ای مفهوم اکوموزه با موزه‌های سنتی. نامه معماری و شهرسازی. ۴: ۶۹-۶۰
- حبیبی‌زاد، ز. ۱۳۸۹. اکوموزه، انسان و بوم. انتشارات ایرانشناسی.
- حسین‌پور، ح. امینی، م. و بلال، د. ۱۳۸۹. اثرات محیط‌زیستی اکوموزه روستایی گیلان بر منطقه جنگلی سراوان. مجموعه مقالات همایش تنوع زیستی و تأثیر آن بر کشاورزی و محیط زیست. ارومیه.
- حسینی امینی، ح. ۱۳۹۲. مقاله "شناخت نقاط قوت و ضعف توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: اکوموزه روستایی ابیان)". مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۵(۲): ۷۶-۵۰
- دادخواه، ا. ۱۳۹۱. نگرشی نو بر گردشگری پایدار محیط‌زیستی استان لرستان با تأکید بر مدل SWOT. نخستین همایش منطقه‌ای توسعه پایدار مناطق طبیعی غرب کشور: چالشها و راهکارها.
- داسم، د. ۱۳۸۷. راهنمای تشریحی راه‌اندازی موزه با نگاهی به اکوموزه. ترجمه و گردآوری: زینب داوودی و علی صالحی. انتشارات سمیرا. تهران.
- دسوالیز، ا. مایرس، ف. ۲۰۱۰. مفاهیم کلیدی موزه‌شناسی. مترجم: کوروس سامانیان و دیگران. تهران.
- دولت آبادی، ح. ۱۳۸۲. فرهنگ محیط‌زیست. انتشارات فرهنگ معاصر.
- ساعتیان، ر. ۱۳۹۳. حفاظت از منظر طبیعی-تاریخی روستای قوتان با ایجاد اکوموزه. مجموعه مقالات اولین کنگره بین‌المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی. تهران.

- شارپلی، ر. و شارپلی، ج. ۱۳۸۰. گردشگری روستایی. ترجمه: رحمت‌الله منشی‌زاده. نشر منشی. تهران.
- صباغی، ح. طبییان، م. ۱۳۹۴. بررسی چالش نظری و تبیین انگاره اکوتوریسم شهری. مجله علمی پژوهشی محیط‌شناسی. ۴۱ (۱): ۲۷۳-۲۵۷
- ضرابی، ا. و اذانی، م. ۱۳۸۰. توسعه پایدار در جهان صنعتی و در حال توسعه. مجله رشد آموزش جغرافیا. تهران. ۵۹:؟.
- طباطبایی، م. ۱۳۷۳. بوم‌شناسی زیتون. مجموعه مقالات اولین گردهمایی سراسری بررسی مسایل زیتون.
- فرصت، م. ۱۳۸۴. ارزشیابی آموزش محیط‌زیستی در نظام آموزش عالی کشور. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، رشته مدیریت محیط‌زیستی، استاد راهنما آقای دکتر مجید عباسپور و آقای دکتر سید محمود شریعت.
- کریمی، د. ۱۳۸۳. تبیین آموزش همگانی محیط زیست. مجله محیط زیست. ۴۱: ۷۰-۷۹
- محسن‌زاده، ا. و همکاران. ۱۳۸۸. حقوق محیط زیست (نظریه‌ها و رویه‌ها).
- صادقپور، ا. و میرعزیزی، م. ۱۳۹۳. مطالعات موزه (اصول و مبانی). نشر سمیرا و موسسه میراث کتاب. تهران.
- ولایی، ع. ۱۳۸۴. الگوهای رفتار با طبیعت (محیط‌زیست) از دیدگاه قرآن و سنت. رشته علوم قرآن و احادیث. دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات. (ph.d) پایان‌نامه دکتری، استاد راهنما دکتر محمدعلی لسانی فشارکی.
- Boylan, P. 999. The intangible Heritage or Challenge and an Opportunity for Museum and Professional Training. London: Cultural Policy & Manaagement, City University London.
- Davis, P. 1999. a sense of places .londen.
- DELOCHE B. 2007. Definition du musée, in MAIRESSE F. et DESVALLEES A. Vers une redefinition du musée? L'Harmattan. Paris .
- GREGOROVA A. 1980. La muséologie - science ou seulement travail pratique du musée, MuWoP-DoTraM .1 :19-21.
- Hoopergreenhill e. 1994. The Educational Role of the Museum .London .Routledge.
- Ohara, K. 1998. The image of Ecomuseum in Japan. Pacific Friends .Japan. 12: 25-27
- RIVIERE G. H. 1989. La muséologie selon Georges Henri Rivière, Pads, Dunod.
- Scheiner T. 2007. Musee at museologie. Definitions en cours, in MAIRESSE F. et DESVALLEES A., Vers une redefinition du musée?, Pads, L'Harmattan. 147-165.